

EMLÉKEZÉSEK

BARTA JÁNOS (1901–1988)*

Barta János nem csak jelentős, de egyedi személyiség is volt a XX. századi magyar irodalom életének. Nem fér el a szó klasszikus értelmében fel-fogott irodalomtörténészek körében, nem sorolhatnánk nyugodt szívvel az irodalom teoretikusai közé, de igazából nem tekinthetjük az esszéírók szellemi rokonának sem.

Számára a művek és a tények többnyire valamilyen, a történetiség dimenzióján kívül fekvő, elméleti szempontból bírtak jelentőséggel, az elméleti problémákkal viszont a legszívesebben nagyon is konkrét irodalomtörténeti matéria közegében nézett szembe, írásai ötletesek és elegánsak, de senki számára nem lehet kétséges: műfajuk a tanulmány és nem a szépirodalommal érintkező esszé. Akik valamennyire járatosak az irodalomtudomány dolgaiban, az elmondottakból sejtik, hogy Barta János csöppet sem könnyű útját választotta az irodalom kutatásának, hiszen így nem álltak a rendelkezésére előre meglévő módszertani panelek vagy értékelési szempontok. Bár tudományosságát a szellemtörténettel szokták összefüggésbe hozni, nagy valószínűséggel inkább a modern hermeneutika magyar előfutárát fogja majd benne meglátni a tudománytörténet. Értelmezéseinek legjavában nem különféle metódusok alkalmazása volt a célja, hanem az, hogy a végeredmény megfeleljen a tudományosság legszigorúbb normáinak. Nagyon is figyelemre méltó, amit egyik írásában mintegy mellékesen elárul önmagáról: tanulmányai készülésétől neki szüksége volt a nem csak hirtelen, de sokszor váratlanul is érkező megvilágosodásra, amelyet sok munkával kellett ugyan kiérdemelnie, de amelynek érkezése természetesen nem volt kalkulálható.

Ez a jellegzetes habitus igen korán kialakult: a húszas évek végén Berlinből hazaérkező fiatal tudós lényegében már így áll előttünk s csaknem hatvan évvel később készült utolsó tanulmányaiból ránk tekintő arc sem tér el sokban tőle. A közbeeső idő egy nagyon jelentős tudományos életmű létrehozásának az ideje volt s felesleges kegyeleti aktus lenne azt állítani, hogy csak egyenletes színvonalú és vitathatatlan műveket adott — elég

* Elhangzott Barta János emléktáblájának avatásakor, Szentesen, 1990. április 21.-én.

számosan vagyunk, akik például sehogyan sem tudunk megbékülni Bánk tanulmányával, Kosztolányi értelmezésének pedig jószerivel csak ellenzőivel találkoztam —, túlnyomórészt azonban nagyszerű, mindmáig érvényes, megkerülhetetlen írások kerültek ki a tolla alól. S nem maradtak el a sikerek sem.

Ma már nehezen tudjuk elképzelni, hogy micsoda kitüntetésnek számított, hogy a Kereskedelmi Akadémia (valójában: középiskola) tanára kétszer is Baumgarten-díjban részesült. A harmincas években ennél nagyobb dekorum magyar irodalmárt aligha övezhetett, hiszen benne volt — hogy mást ne is említsünk — Babits Mihály elismerése is. A fiatal Barta János elsősorban talán azzal tűnt ki kortársai közül, hogy filozófiailag rendkívül képzett elme volt, a megbecsülés azonban természetesen nem magának a műveltségnek, hanem a műveltséget teremtő módon hasznosító ifjú tudós-nak szólt, aki — mint utalunk rá — nem volt hajlandó a könnyű utat választani, akit soha nem vonzott gyors és látványos siker, csak a tartós és hiteles eredmény.

Minden jel arra utal, hogy éppen ez volt Barta János életútjának vezérlő elve, nem volt kíméletes önmagával, de nemigen volt kíméletes — már ami a tudomány ügyét illeti — másokkal sem. Szigorú kritikus és félelmetes vitázó volt. Szent Agoston azt mondja, hogy az emberek szeretik az igazságot, amely feltárul előttük, de nem szeretik azt az igazságot, amely előtt nekik kell feltárulniok — Barta János ama kevés férfi közé tartozott, aki mind a két fajta igazságot szerette és ragaszkodott hozzájuk élete végéig.

Éppen ezért gondolom úgy, hogy nem lennének méltóak ehhez a tradícióhoz, sőt, elárulnánk ezt a tradíciót, ha nem érintenénk egy olyan kérdést, amely a mostani időkben és a jelen alkalommal esetleg kényelmetlennek tetszik. Sőt: ismerek olyan véleményt, amely számára az „esetleg” szónak itt nincs helye és akkor még mindig finom a fogalmazás. Barta János saját tudományos pályáját elemző kevés írásai egyikében határozottan marxista tudósként határozta meg magát. Gondolkodásmódjának valamelyes ismeretében is ki lehet találni reagálását, bizonyos, hogy felvont szemöldökkel kérdezne rögtön vissza: ugyan mi itt a kényelmetlen? Neki, gazdag és maradandó életmű birtokában, kőkemény és csöppet sem veszélytelen viták harcosának netán — hacsak erkölcsi értelemben is, de — *félnie* kellene? S Bibó István szellemében pillanatok alatt megkapnánk a magunkét. Azt pedig már én magam szeretném hozzátenni, hogy e kérdés rosszalló értelmű felvetésével vétünk a tudományosság elemi normái ellen is, olyan tudomány ugyanis nincs, amely vállalkozna a vizsgálat előtti ítéletalkotásra. Márpedig ha Barta János marxizmusát nézzük, akkor rögtön szemünkbe ötlük: ő a szóban forgó irányzatot azzal a feltétellel vállalta, hogy alapvető kívánalmakat eleve kiiktatott belőle, ugyanakkor viszont beépített egy sor merőben új, a tudományosság modern vívmányai közé tartozó szemléleti vonást. Mint a mai magyar irodalomtudomány egyik szerény művelője azt

mondhatom, hogy ebben az esetben annak a stratégiának egy változatáról van szó, amellyel tudományágunk legjobbjai, a mi nemzedékünk mesterei diszciplinájukat nem csak átmentették a nehéz időkhöz, de sikerült nekik azt igen magas, számos területen a nemzetközi tudományosságban is számon tartott színvonalra emelni. Nagyon szerencsétlen dolog lenne, ha egy képtelen rendszerre való, emberileg tisztességes és szakmailag termékeny válaszok megítélésénél a magyar közvélemény azonosulna az új korszak neofitáinak lihegő túlbuzgalmával.

A másik kérdés keményebb dió, lehet, hogy kényelmetlennek találja János bácsi szelleme is. Az emléktáblával, amelyet most felavatunk, Szentese Városa és a szentesi gimnázium büszkén vállalja távolra szakadt s a magyar tudományosság kiemelkedő művelőjévé vált fiát, kérdés viszont, hogy a fiú hogyan viszonyul városához és alma materéhez. Ne kerteljünk: Barta János éppen úgy, mint önmagához, városához sem volt túlságosan kíméletes. Egyik írásában nyíltan megmondja, hogy nem túl sok örömmel emlékszik vissza az e falak között töltött évekre. Nem sok jel utal arra, hogy az első világháborús évek zaklatott Szentese, szegényes kulturális élete megfelelő közeget nyújtott volna a tudásra szomjazó, szegény parasztfiú számára. Úgy gondolom azonban, hogy Barta János pontosan e nyers nyíltsággal bizonyította hűségét szülővárosához s ugyanakkor éppen ebben, tehát a kényelmetlen igazságok kimondásának kényszerében ragadható meg az, amivel a hosszú vándorútra induló fiút mégis feltarisznyázta városa. Olyan morált és mentalitást vitt el innen, amelyet a múlt és jelen e tájon élő egyszerű embereinek világa sugall mindazok számára, akikben van elég érzékenységg és bátorsággal meghallani és követni e sugallatot.

BÍRÓ FERENC

BÁN IMRE (1905–1990)

Megszámlálhatatlanul sokan voltunk, akik szerettük, s ugyanannyian vagyunk, akik hálásan emlékezünk meg róla. Sokan, egykori diákjai, hallgatói, kollégái lebilincselő írásainak értő olvasói. S ha megkérdeznék valaki tőlünk, hogy ennek a hálás szeretetnek mi az oka, mindannyian tudnánk azonnal választ adni.

Közvetlensége, mélységes humánuma, megingathatatlanul tiszta emberi tartása, utolérhetetlen erkölcsisége, rabulejtő toleranciája, példájának ereje, a reneszánsz kor emberét jellemző tudása, tudásvágya mindnyájunk előtt ismeretes volt. E sorok írója tanítványa soha sem volt, mégis meste-

rének tartotta, s éveken keresztül beosztott kollégája volt a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A tanszéket is tudós módjára vezető professzor kollégáival mindig a legjobb viszonyt tartotta fenn, s munkatársait sejtethetően az egyetemi oktatás, az ifjúság és a felkért oktató tudományterülete szempontjai szerint válogatta ki. Csak azokat tartotta tanszékén alkalmasnak az egyetemi oktatásra, akik a régi magyar irodalom tárgykörében hosszabb ideje publikáltak.

Bán Imre tudásszomja hasonlóan intenzív közlésvágygal párosult. Publikációit még gyöngyösi gimnáziumi tanár korában kezdte. Első tanulmánya 1933-ban látott napvilágot a gyöngyösi Koháry gimnázium értesítőjében *A francia szellem* címmel. Négy esztendő múlva ugyanitt jelent meg munkája Liszt Ferencről. Majd az Egyháztörténet című folyóiratban Gyöngyös kulturális életének egy-egy XVII. századi fejezetét tárgyalja: írt a református Egyház könyvtáráról, a Bocskai kori templomperről, a református ispotályról. A helytörténet tájairól indult, hogy a szűkebb világ kultúrhistoriájának ismerete adjon számára az országos vagy európai témák tárgyalásánál biztonságot. Így jutott el 1958-ban Apáczai Csere Jánoshoz, s könyvét már az Akadémiai Kiadó jelentette meg. De a második világháború után Gerézdi Rabánnal ő vállalkozott először arra, hogy a régi magyar irodalom kézikönyvet megírja, hogy azután néhány év múlva a megújuló s nagyon sok eredményt felmutató irodalomtörténeti kutatás újabb szintézisének válhasson társszerzőjévé. Nagyszerű olasz, német, francia, latin nyelvtudása predesztinálta arra, hogy Dantéről, az itáliai reneszánsz irodalomelméletéről, az olasz barokkról értekezzen. Tanulmányainak sora eleveníti fel a régi magyar irodalom legjelesebb alakjait. A már említett Apáczai Csere János mellett ír Misztótfalusi Kis Miklósról, Zrínyiről, Otrokócsi Főris Ferencről, Melius Juhász Péterről, Polgári Mihályról, Jan Comeniusről, Csokonai Vitéz Mihályról, Szepsi Csombor Mártonról, Földi Jánosról, Apáti Miklósról, Rimay Jánosról, Balasi Bálintról, Gyöngyösi Istvánról, Heltai Gáspárról, Losontzi Istvánról, Tinódi Lantos Sebestyénről, Bornemissza Péterről, Károlyi Péterről, Janus Pannoniusról, Vörösmarty Mihályról. Szinte nincs a magyar régiségben költő vagy író, akiről Bán Imre ne írt volna. Szövegkiadásai filológiai precizitásról tanúskodnak. Az egyetemi szöveggyűjteményekben az Apáczai, Zrínyi és Rákóczi szövegválatok az ő gondozásában jelentek meg. Misztótfalusi Kis Miklós Maga mentségét, Zrínyi Miklós műveiből egy bővebb és egy szűkebb válogatást, Apáczai Csere János Magyar Enciklopaediáját köszönhetjük Bán Imrének. S a XVIII. századvégi debreceni kollégiumok diákirodalmát jól használható válogatásban jelentette meg.

S aki személyesen ismerhette, nagyon jól tudja, hogy gimnáziumi tanárként vagy egyetemi professzorként a kulturális közélet tevékeny részese volt. Haláláig elnöke volt a debreceni Déri Múzeum baráti körének. Ülél-

sein mindig megjelent s hozzászólásaival formálta Hajdú-Bihar múzeumi munkáját.

S ebből a hatalmas tiszteletet parancsoló életműből mit ismert meg a kortárs olvasó? Nyilván nagyon sokat, a műveiről frott recenziók azonban kevésnek látszanak. Talán az Apáczai könyve kapott számszerűen legtöbb recenziót. A barokkról frott kötetét viszont csak egyetlen kritikus méltatta figyelemre. Őt is elérte tehát az irodalomtörténészek sorsa: életükben kevesen akarják elismerni munkájukat, haláluk után pedig a nekrológokat kivéve már mintha el is feledkeznének róluk. Legutolsó nagy munkája, Dante könyve megjelenését egy nem feledő tisztelőjének köszönhetjük.

De elfeledkezhettünk-e Bán Imréről? Nem. S mégis: utolsó útjára csak idősödő tanítványai, egykori munkatársai, a város kulturális életének vezetői kísérték el. Mi tagadás, hiányoltuk az egyetemi ifjúságot, azokat a magyar szakos hallgatókat, akik az ő könyveiből, cikkeiből, szövegkiadásaiából tanulják megismerni a régi magyar irodalom legjelesebbjeit.

Temetésén munkásságát, emberségét többen méltatták, nyilvánosan azonban itt hangzott el először a pap beszédében az, amit mi sokan sejtettünk, de kevesen tudtunk: nemcsak kiváló tudós, nagyszerű ember volt, hanem egyházának hű tagja is. Úgy élt, hogy sohasem tagadta meg hitét, neveltetését. Toleranciája, mérhetetlen szorgalommal megáldott tudásvágya mellett ez is legszebb erényeinek sorába tartozik.

Pihenjen tehát egy munkásélet után a boldog feltámadás reményében!

KILLÁN ISTVÁN